

А. О. Скорофатова (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2(043.3)

ШИРОКОЗНАЧНІСТЬ ТА МНОЖИННІСТЬ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ У ДІАЛЕКТНОМУ ДИСКУРСІ

У сучасному мовознавстві проблему широкозначності розглядають переважно дослідники романо-германських мов, зокрема окремі розвідки присвячено вивченню структурних, граматичних і функціональних особливостей еврисемантів у англійській, французькій та німецькій мовах (І. Василюк, К. Горшкова, Л. Гросул, А. Гурська, Б. Джоламанова, С. Дімова, Л. Івченко, І. Лотова, Р. Ніколаєвська, Т. Раздіна, В. Соколова та ін.). Наявні поодинокі дослідження вияву лексико-семантичної категорії широкозначності в українській технічній термінології (О. Кримець) та українському літературному дискурсі (С. Терещенко). Проте ґрунтовних наукових праць зі студювання особливостей функціонування слів широкої семантики в українському діалектному дискурсі поки ще немає. Метою нашої статті є розгляд явища широкозначності в східнословобжанському діалектному дискурсі на матеріалі рослинної лексики.

Широкозначність, чи еврисемія (від давньогр. *εὐρεία*, *εὐρύς* – широкий), – це лінгвістичне явище лексико-семантичного рівня, яке характеризується розширенням семантичного обсягу слова для позначення різноманітного кола денотатів [Терещенко 2006: 177]. Широкозначність пов'язана з усуненням із значення слова диференційних, видових сем, необов'язкових для передання інформації або зрозумілих з контексту. Залишаючись після усунення диференційних сем, архисема дозволяє слову співвідноситися з широким та різноманітним колом референтів, що є одним з основних параметрів широкозначності [Кримець 2012: 115]. Так, фітономен *бу'д'ак* (*бo'д'ак*, *бу'д'ук*) на території східнословобжанського континууму побутує на позначення таких рослин: 1) будяк акантовидний, б. кучерявий (*Carduus acanthoides* L., *s. crispus* L.) (пп. 1 – 6, 8, 10 – 12, 14 – 21, 25 – 30, 32 – 37, 40 – 46) (к. 19) [Скорофатова 2009а: 42]; 2) жовтий осот (*Sonchus* L.) (пп. 42, 44, 45) (к. 63) [Там само: 86]; 3) лопух малий, л. павутинистий, л. справжній (*Arctium minus* (Hill.) Bernh., *a. tomentosum* Mill., *a. lappa* L.) (п. 40) (к. 94) [Там само: 116]; 4) миколайчики плоскі, м. польові (*Eryngium planum* L., *e. campestre* L.) (пп. 32, 34, 37) (к. 103) [Там само: 126] (саме з таким значенням зазначений фітономен є східнословобжанським регіоналізмом); 5) нетреба звичайна, н. колюча (*Xanthium strumarium* L., *x. spinosum* L.) (пп. 1–3) (к. 111) [Там само: 134]; 6) осот (*Cirsium* L.) (пп. 2, 20, 23, 28, 32, 40) (к. 116) [Там само: 139]; 7) татарник звичайний (*Onopordum acanthium* L.) (пп. 15, 16, 18, 20, 27, 41, 42, 44 – 46) (к. 165) [Там само: 189]; 8) серпій Вольфа, с. приквітковий, с. сухоцвітний (*Serratula wolfii* Andrae., *s. bracteifolia* (Pjijn ex Grossh.) Stank., *s. xeranthemoides* Bieb.) (п. 33) [Там само: 258]. Як

бачимо, фітономен *бу^д'ак* (*бо^д'ак*, *бу^д'ук*) у досліджуваних говірках розширює свою семантику неоднаково. Так, у с. Брусівка Біловодського району (п. 20) зазначеним номеном діалектоносії позначають будяк акантовидний, б. кучерявий, осот і татарник звичайний (архисема – ‘колюча трав’яниста рослина-бур’ян’, диференційні семи ‘висота стебла’, ‘форма листків’, ‘розмір суцвіття’, ‘колір суцвіття’, ‘час цвітіння’, ‘час плодоношення’, ‘період розвитку’, ‘репродуктивна здатність’, ‘корисність’ та ін. нейтралізуються); у с. Демино-Олександрівка, смт Троїцьке та с. Іллічівка Троїцького району (пп. 1 – 3) фітономен *бу^д'ак* використовується на позначення будяка акантовидного, б. кучерявого та нетреби звичайної, н. колючої (архисема – ‘колюча трав’яниста рослина-бур’ян’, диференційні семи ‘висота стебла’, ‘колючість стебла’, ‘форма листків’, ‘колючість листя’, ‘розмір суцвіття’, ‘колір суцвіття’, ‘час цвітіння’, ‘час плодоношення’, ‘репродуктивна здатність’ та ін. нейтралізуються) тощо.

Завдяки наявності архисеми та відсутності значної кількості диференційних сем у структурі значення еврисеманти можуть вступати в гіперо-гіпонімічні зв’язки з іншими словами однієї лексико-семантичної групи. Родовим, об’єднувальним словом слугує широкозначне слово, видовими назвами – лексеми одного класу.

Одним з найголовніших чинників розрізнення семантичних категорій еврисемії та полісемії є шляхи їх творення. Як відомо, багатозначність – це результат метафоричних та метонімічних трансформацій. Семантичні варіанти слів утворюють ієрархічно структуровану парадигму й залежать або від основного (прямого) значення, або від інших похідних [Терещенко 2006: 178]. Прикладом творення вторинного метафоричного значення в структурі фітономена-полісеманта може слугувати модель ‘рослина’ → ‘рослина, яка загалом або якоюсь своєю частиною подібна до цієї рослини’, наприклад: *йав’ір* ‘аір звичайний, лепеха звичайна (*Acorus calamus* L.)’, *кон’ушина* ‘астрагал (*Astragalus* L.)’, ‘бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata* L.)’, *лото^ас*, *ку^бишка*, *ку^бишки*, *л’іл’йа* ‘глечики жовті (*Nuthar lutea* (L.) Smith.)’, ‘латаття біле, л. сніжно-біле (*Nymphaea alba* L., n. *candida* J. et C. Presl.)’, *ланди^еш* ‘купина багатоквіткова, к. пахуча (*Polygonatum multiflorum* (L.) All., p. *odoratum* (Mill.) Druce.)’ та ін. [Скорофатова 2009б: 84 – 88]. Семантична трансформація слова за цією моделлю може доповнюватися дериваційними афіксами трьох „функціонально-семантичних полів” [Городенська 1987: 3]: а) поле зменшеності-експресивності: суфікс *-ок*: *буд’а^ч’ок* ‘головатень круглоголовий, г. руський (*Echinops sphaerocephalus* L., e. *ritro* L.)’, *буд’ач’^ки* ‘татарник звичайний (*Onopordum acanthium* L.)’ (*ок* // *к*); суфікс *-оч’к-* / *-еч’к-*: *йолоч’ка* ‘безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina* (L.) Roth.)’, *ромаше^ч’ка* ‘гринделія розчепірена (*Grindelia squarrosa* (Pursh.) Dun.)’; суфікс *-ец’*: *бурку^нец’* ‘вероніка (*Veronica* L.)’; суфікс *-и^ек*: *п’ерчи^ек* ‘галінсога дрібноцвіта, незбутниця (*Galinsoga*

parviflora Cav.)'; суфікс *-к-*: *р'а/б'інка* 'пижмо звичайне (Tanacetum vulgare L.)'; б) поле збільшеності-експресивності: суфікс *-н'ак*: *ос'ім'/н'ак* 'бульбокомиш морський (Bolboschoenus maritimus (L.) Palla.)' (від *о/сот*); в) поле суб'єктності (носій зовнішніх ознак подібності): суфікс *-ни^ек* / *-н'ік*: *ве^ур'бич'ни^ек* 'розрив-трава садова (бальзамін) (Impatiens balsamina L.)' (від *ве^ур'биц'а*); суфікс *-й'*: *де^уре^у/в'й'* 'деревій майже звичайний, д. степовий (Achillea submillefolium Klock. et Krytzka., a. stepposa Klock. et Krytzka.)'; суфікс *-ик*: *моркв'а/ник* 'бугила довгоноскова, б. лісова (Anthriscus longirostris Bertol., a. sylvestris (L.) Hoffm.)' (від *моркв'а/ниї* ← *морква*); суфікс *-к-*: *в'іу'с'анка* 'тонконіг (Poa L.)' (від *в'іу'с'аниї* ← *в'іу'со*); суфікс *-иц'-*: *оу'с'ани^ец'а* 'костриця (Festuca L.)'. [Скорюфатова 2009б: 90 – 91].

Власне метонімія не є характерним способом творення вторинного значення в структурі фітономена-полісеманта в українських східнослов'янських говірках. Цей спосіб номінації представлений поодинокими фітономенами, зокрема за семантичною моделлю 'рослина' → 'рослина, яка росте біля неї', наприклад: *р'аска* 'водяний горіх плаваючий (Trapa natans L. s. str.)', *куу'шинки*, *л'іл'іа* 'водяний жовтець волосистий (Batrachium trichophyllum (Chaix) Bosch.)', *осо/ка* 'куга озерна, к. Табернемонтана (Schoenoplectus lacustris (L.) Palla., s. tabernaemontana (C. C. Gmel.) Palla.)' [Там само: 98]. Процес семантичної трансформації може ускладнюватися додаванням дериваційних афіксів двох функціонально-семантичних полів: а) поле зменшеності-експресивності: суфікс *-к-*: *бе^ур'із'ка* 'березка польова (Convolvulus arvensis L.)'; суфікс *-ц'-*: *ж'иц'е* 'калістефус китайський, айстра садова (Callistephus chinensis (L.) Nees.)'; б) поле локативності: конфікс *п'ід-* + *-ни^ек*: *п'ідор'ішн'и^ек* 'копитняк європейський (Asarum europaeum L.)' [Там само: 105].

Явище широкозначності пов'язане з процесами абстрагування та узагальнення, при цьому ніколи не можуть бути утворені значення переносного характеру. Багатозначні слова обов'язково мають хоча б два значення та дві понятійні основи, тобто, окрім поліденотативності, для них характерна й поліпонятійність. Слова широкої семантики позначають безліч денотатів, але, на відміну від полісемантів, вони характеризуються структурною однопонятійністю [Терещенко 2006: 177]. А. Ленца вказує на відкритий характер семантичної структури полісемата та еврисеманта, але нові значення полісеманта пов'язані між собою логіко-асоціативними зв'язками, вони утворюють організовану ієрархію, члени якої підпорядковані один одному. А смислові варіанти широкозначного слова пов'язані функційно: вони є контекстуально зумовленими й становлять собою вживання відповідного слова, тобто смислові варіанти еврисеманта семантично не пов'язані [Ленца 1987: 7]. Широкозначність супроводжує багатозначність, перетинається з нею. Низка дослідників описують широкозначність та багатозначність як лексико-семантичні явища, які співіснують у межах семантичної

структури одного й того ж слова. Широкозначність – це якісна характеристика лексико-семантичного варіанта слова, а багатозначність – кількісна характеристика слова [Ленца 1987: 4].

У межах рослинної лексики, зважаючи на рівень узагальнення, тип поняття, що лежить в основі широкого значення, його суттєвих ознак, виділяємо лише узагальнено-родові широкозначні слова, в основі яких лежить родове поняття, наприклад, таким є розглянутий вище фітономен *бу/д'ак* (*бо/д'ак*, *бу/д'ук*), а також фітономени *васи^ел'ки*, *жоу'тец'*, *ка/миш*, *коро/в'ак*, *'кур'ач'а с'л'іно'та* та багато інших.

Широкозначність та багатозначність іноді спричиняють мовну невизначеність, заважають прозору сприйняттю висловлення. Під невизначеністю розуміємо когнітивно-дискурсну категорію, яка характеризує мисленнево-мовленнєві процеси під час комунікації [Терещенко 2008: 7]. Недоцільне вживання нерозчленованого словесного знаку традиційно кваліфікується як неусунена контекстом багатозначність (широкозначність), що може стати перешкодою в спілкуванні: мова кінцевим числом засобів прагне виразити смислову нескінченність; носії мови не завжди успішно вирішують асиметрію мови й кожного окремого мовного знаку, звідси у функціонально-мовній сфері виникають перешкоди, пов'язані з множинністю інтерпретацій. Завдання адресата – усвідомити намір співрозмовника, розшифрувати, „вирахувати” його. Залежно від точності визначення прагматичного значення визначається характер вербальної і /або поведінкової реакції адресата та якість акту комунікації – у зоні гармонійного або дисгармонійного спілкування [Третякова 2004: 127 – 128]. Широкозначне слово в мові несе невизначену інформацію, а в контексті реалізує конкретну лексичну семантику, де одні значення нейтралізуються, інші ж актуалізуються [Терещенко 2008: 8], уточнюючись за допомогою семантики інших слів, наприклад: *б'і'лен'к'і ц'в'е'точки / ну бе^нрез'ка це // це ў нас о'на та'ка по зе^м'л'і ї'де // бе^н'р'із'ка / јес'т' // ої јі'јі ба'гато / страш'не // ў 'нејі та'киї 'кор'ін' // ў 'нејі сто п'і'с'ат 'метр'ів 'корн'а // јі'јі шо тут 'вирубајеш / о'на там 'виїде / там 'вирубајеш / о'на там // і 'буде і'ти од^м по'рога і до 'бере'га / і ти јі'јі не 'виве^нде^ш // про березку польову (*Convolvulus arvensis* L.) (п. 45) або 'значит' бурја'ни / це по'ш'ти т'і / шо ми 'знали / т'і од'їш'ли / л'обо'да / те^н'пер / шче^н'риц'а // л'обо'ди по'ш'ти не^н'маје / шче^н'рици 'тоже по'ш'ти не^н'маје // ми јі'јі чи 'виве^нли / чи ја не 'знају // но јест' шче^н'риц'а / но не та'ка јак у кни' // а од^м те'пер тра'ва / ја'ка на'пала / ја ї не 'знају јі'јі на'зван'їе / ка'жу аме^н'ри^ел'канс'ка // о'це ж амб'роз'їја во'на ў 'мене тр'ох 'вид'їу // ја јіх ўс'ї нази^евају амб'роз'їја // ја 'чула / амб'роз'їја шо ви^есока ц'в'і'те / јак под'солнух / шо ви'луп'л'аје та'ким 'жовтим / јак под'солнух / т'іки 'кити'ц'і вики^едаје // це амб'роз'їја одно'го 'виду // 'друга амб'роз'їја та'ка во'на / јак ко'лис' ў нас 'в'ени'ч'ки та'к'і бу'ли / нази'валис' 'в'іни'ч'ки / а те'пер во'но по'хоже / но не во'ни / це теж амб'роз'їја // 'пот'ім шче о'дин вид амб'роз'їји / шче о'дин сорт /*

на го'род'і та'ким б'е'лен'ким ц'в'і'те / а ли'с'точки та'к'і / як ў'аїстри / 'мі'ки 'трошки др'іб'н'іш'і // б'іл'ш не'має // і та'ка / як нап'аде / 'ч'орта жо'го 'вие'де'ш // про амброзію полинолисту (Ambrosia artemisiifolia L.) (п. 46).

Отже, фітономен-еврисемант є синсемантичним, тобто семантично ненасиченим, що характеризується значеннєвою релятивністю, оскільки може конкретизувати своє значення для усунення множинності інтерпретацій тільки в сполученні з іншими одиницями діалектного дискурсу.

Населені пункти (Луганська область)

1 – с. Демино-Олександрівка Троїцького району, 2 – смт Троїцьке, 3 – с. Іллічівка Троїцького району, 4 – с. Курячівка Старобільського району, 5 – с. Макартетине Новопсковського району, 6 – с. Заайдарівка Новопсковського району, 7 – с. Нижня Дуванка Сватівського району, 8 – с. Преображенне Сватівського району, 9 – с. Микільське Міловського району, 10 – с. Луб'янка Білокуракинського району, 11 – с. Заїківка Білокуракинського району, 12 – с. Піски Новопсковського району, 13 – с. Кризьке Марківського району, 14 – с. Олексіївка Білокуракинського району, 15 – с. Шелестівка Міловського району, 16 – с. Морозівка Міловського району, 17 – с. Бондарівка Марківського району, 18 – с. Рудівка Сватівського району, 19 – с. Лиман Старобільського району, 20 – с. Брусівка Біловодського району, 21 – с. Підгорівка Старобільського району, 22 – с. Містки Сватівського району, 23 – с. Литвинівка Біловодського району, 24 – с. Кармазинівка Сватівського району, 25 – с. Климівка Кременського району, 26 – с. Голубівка Кременського району, 27 – с. Данилівка Біловодського району, 28 – с. Колядівка Новоайдарського району, 29 – с. Боровеньки Кременського району, 30 – с. Городище Біловодського району, 31 – с. Олексіївка Новоайдарського району, 32 – с. Нижній Мінченко Станично-Луганського району, 33 – с. Кримське Слов'яносербського району, 34 – с. Валуйське Станично-Луганського району, 35 – с. Врубівка Попаснянського району, 36 – с. Оріхове Попаснянського району, 37 – с. Вільхове Станично-Луганського району, 38 – смт Слов'яносербськ, 39 – с. Жовте Слов'яносербського району, 40 – м. Луганськ, 41 – с. Біле Лутугинського району, 42 – с. Іллірія Лутугинського району, 43 – с. Новопавлівка Лутугинського району, 44 – с. Західне Лутугинського району, 45 – с. Мала Юріївка Лутугинського району, 46 – с. Першозванівка Лутугинського району.

Література

Городенська 1987 – Городенська К. Г. Морфеміка української мови / К. Г. Городенська, О. К. Безпояско ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1987. – 209 с.; **Крimeць 2012** – Крimeць О. Лексико-семантична категорія широкозначності та її вияв в

українській технічній термінології / Оксана Кримець // Вісн. Нац. ун-ту „Львівська політехніка” : Сер. „Проблеми української термінології”. – 2012. – № 733. – С. 115 – 119; **Ленца 1987** – Ленца А. Л. Широкозначність глагола и контекст / А. Л. Ленца. – Кишинев : Штиинца, 1987. – 100 с.; **Скорофатова 2009а** – Скорофатова А. О. Атлас назв корисних рослин в українських східнословобожанських говірках : Атлас / А. О. Скорофатова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка ; відп. ред. д-р філол. наук, проф. К. Д. Глуховцева. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2009. – 339 с.; **Скорофатова 2009б** – Скорофатова А. О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнословобожанських говірках : монографія / А. О. Скорофатова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 369 с.; **Терещенко 2008** – Терещенко С. С. Лексико-семантична парадигма широкозначних слів української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. С. Терещенко. – Д., 2008. – 18 с.; **Терещенко 2006** – Терещенко С. С. Широкозначність та багатозначність в українській мові / С. С. Терещенко // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 82. – С. 177 – 179; **Третьякова 2004** – Третьякова В. С. Речевой конфликт и аспекты его изучения / В. С. Третьякова // Юрислингвистика-5: Юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права / под ред. Н. Д. Голева. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2004. – С. 122 – 130.

Скорофатова А. О. Широкозначність та множинність інтерпретацій у діалектному дискурсі

Статтю присвячено вивченню явища еврисемії в східнословобожанському діалектному дискурсі на матеріалі рослинної лексики. Проаналізовано низку диференційних ознак, які допомагають виокремити еврисеманти від полісемантів. Визначено, що фітономен-еврисемант є синсемантичним, тобто семантично ненасиченим, що характеризується значенневою релятивністю, оскільки може конкретизувати своє значення для усунення множинності інтерпретацій тільки в сполученні з іншими одиницями діалектного дискурсу.

Ключові слова: широкозначність (еврисемія), еврисемант, багатозначність (полісемія), полісемант, множинність інтерпретацій, контекст, фітономен.

Скорофатова А. А. Широкозначність и множественность интерпретаций в диалектном дискурсе

Статья посвящена изучению явления широкозначности в восточнословобожанском диалектном дискурсе на материале растительной лексики. Проанализирован ряд дифференцирующих признаков, которые помогают отличить эврисеманты от полисемантов. Определено, что фитоним-эврисемант является синсемантическим, т. е. семантически ненасыщенным, что характеризуется смысловую релятивностью,

поскольку может конкретизировать свое значение для нейтрализации множественности интерпретаций только в сочетании с другими единицами диалектного дискурса.

Ключевые слова: широкозначность (эврисемия), эврисемант, многозначность (полисемия), полисемант, множественность интерпретаций, контекст, фитонимен.

Skorofatova A. O. Broad Semantics and Plurality of Interpretations in Dialectal Discourse

The article is devoted to the phenomenon of broad semantics of the words (everysemy) in Eastern Slobozhanshchyna dialectal discourse on the material of floral lexica. A number of differential features, which help to distinguish lexemes with broad semantics and polysemantics are detected. In the article it is determined that phytonomens with broad semantics are synsemantic ones, that is means they are semantically poor, characterized with meaning relativity, because they can concrete their meaning for neutralizing plurality of interpretations only in combination with other units of dialectal discourse.

Key words: broad semantics (everysemy), lexeme with a broad meaning, polysemantics (polysemy), lexeme with a polysemantic meaning, plurality of interpretations, context, phytonomens.

Стаття надійшла до редакції 02. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21. 12. 2012 р.

Рецензент – д-р філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.

Н. В. Хібеба (Львів)

УДК 811.161.2 9477.86/.87'28

НОМІНАЦІЯ ОБРЯДОДІЙ ДНЯ ШЛЮБУ В БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

Ґрунтовне дослідження тематичної групи весільних назв бойківських говірок як сегмента лексичної системи української мови залишається на часі. Метою пропонованої розвідки є дослідження назв бойківських обрядів у день весілля до церемонії шлюбу (про назви довесільних етапів, обрядодій передшлюбного вечора, повесільних обрядодій у бойківських говірках див.: Хібеба 2007; Хібеба 2009; Хібеба 2009а). Зокрема акцентовано на номінації: 'запрошення на весілля', 'одягання нареченої до шлюбу', 'розплітання коси наречених', 'покладання вінків нареченим', 'подяки батькам', 'благословення наречених', 'перепони на шляху весільним гостям нареченого', 'підміни нареченої' та ін.